RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA KIBERBULLINGNING OLDINI OLISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Omonova Muxlisa Dustnazar qizi
Pedagogika kafedrasi dotsent v.b.
Alfraganus University

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.23999345***

Annotatsiya. *Tezisda raqamli ta’lim muhitida kiberbullingning oldini olishga qaratilgan pedagogik va psixologik mexanizmlar tahlil qilinadi. Ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish asosida raqamli muloqot madaniyatini shakllantirish, xavfsiz xabar berish tartibini yo‘lga qo‘yish, emotsional qo‘llab-quvvatlash hamda oila va maktab hamkorligiga tayangan profilaktik model asoslanadi. Virtual sinf va guruh suhbatlaridagi namunaviy vaziyatlar orqali o‘qituvchi hamda maktab psixologining vazifalari yoritiladi. Takliflar mavjud tadqiqotlarga asoslanadi, mustaqil tajriba-sinov natijasi sifatida talqin qilinmaydi.*

Kalit so‘zlar: *kiberbulling, raqamli ta’lim, psixologik xavfsizlik, mediasavodxonlik, empatiya, profilaktika, pedagogik hamkorlik.*

Аннотация*. В тезисе анализируются педагогические и психологические механизмы профилактики кибербуллинга в цифровой образовательной среде. На основе сравнительного изучения научных источников обосновывается профилактическая модель, основанная на формировании культуры цифрового общения, внедрении безопасных процедур сообщения о случаях кибербуллинга, эмоциональной поддержке, а также взаимодействии семьи и школы. На примере типичных ситуаций, возникающих в виртуальных классах и групповых чатах, раскрываются функции учителя и школьного психолога. Предлагаемые рекомендации основаны на существующих исследованиях и не интерпретируются как результаты самостоятельного экспериментального исследования.*

Ключевые слова: *кибербуллинг, цифровое образование, психологическая безопасность, медиаграмотность, эмпатия, профилактика, педагогическое сотрудничество.*

Abstract. *The thesis analyzes pedagogical and psychological mechanisms aimed at preventing cyberbullying in the digital learning environment. Based on a comparative review of scientific sources, it substantiates a preventive model grounded in the development of digital communication culture, the establishment of safe reporting procedures, emotional support, and cooperation between families and schools. The roles of teachers and school psychologists are highlighted through illustrative situations occurring in virtual classrooms and group chats. The proposed recommendations are based on existing research and are not presented as the results of independent experimental studies.*

Keywords*: cyberbullying, digital education, psychological safety, media literacy, empathy, prevention, pedagogical cooperation.*

Ta’lim platformalari, messenjerlar va virtual sinflar o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirayotgan bir paytda onlayn tahqirlash, masxara qilish, tahdid va shaxsiy ma’lumotlarni roziliksiz tarqatish xavfi ham mavjud. Kiberbulling raqamli vositalar orqali qasddan zarar

yetkazishga qaratilgan tajovuzkor xatti-harakatlar bilan bog‘liq bo‘lib, takrorlanish va kuchlar nomutanosibligi uning muhim belgilaridandir. Internetdagi materialning qayta ulashilishi ayrim holatlarda zararni davom ettirishi mumkin. Kowalski va hammualliflar kiberbullingni shaxslararo, maktab va raqamli muhit omillari o‘zaro ta’sirida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [1]. Tadqiqot maqsadi raqamli ta’limda kiberbullingni erta aniqlash, uning oldini olish va jabrlangan o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini pedagogik jihatdan tizimlashtirishdan iborat.

Tadqiqotda ilmiy manbalarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish metodi qo‘llanildi. UNESCOning maktabdagi zo‘ravonlik haqidagi hisoboti, kiberbulling bo‘yicha meta-tahlillar hamda profilaktikaga doir ilmiy qo‘llanma asosida xavf omillari, maktabning javob choralari va psixologik yordam yo‘nalishlari solishtirildi [1–4]. Tahlil birligi sifatida raqamli muloqotdagi xatti-harakat, unga pedagogik javob va o‘quvchining xavfsizligi tanlandi. Taklif etilayotgan mexanizmlar nazariy xususiyatga ega; mahalliy maktablar kesimida empirik o‘lchov o‘tkazilmadi.

Manbalar tahlili kiberbulling profilaktikasini faqat internetdan foydalanishni cheklash bilan izohlash yetarli emasligini ko‘rsatdi. Pedagogik mexanizm, avvalo, virtual sinfda o‘zaro hurmat qoidalarini birgalikda ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bunda haqoratli izoh, kamsituvchi tasvir, yolg‘on xabar va ruxsatsiz ulashilgan suratning oqibatlari aniq misollar bilan muhokama qilinadi. O‘quvchilar raqamli izni anglash, shaxsiy chegaralarni hurmat qilish va guvoh sifatida xavfsiz munosabat bildirishni o‘rganadilar. Qoidalar faqat e’lon qilinmay, amaliy vaziyatli mashqlar bilan mustahkamlanishi zarur.

Masalan, sinfning umumiy suhbatida bir o‘quvchi haqida kamsituvchi tasvir tarqalganida o‘qituvchi uni jamoa oldida qayta namoyish qilmasdan, tarqatishni to‘xtatish, zarur dalillarni xavfsiz saqlash va tegishli mas’ul shaxsga xabar berish tartibini tushuntiradi. Jabrlangan o‘quvchini vaziyatni omma oldida izohlashga majburlamaslik muhimdir. Guvohlar esa mazaxni qo‘llab-quvvatlamaslik, zararli materialni qayta tarqatmaslik va ishonchli kattaga murojaat qilish kabi harakatlarni mashq qiladilar. Shunday yo‘l bilan sinfdagi passiv kuzatuvchilik mas’uliyatli raqamli xulqqa aylantirilishi mumkin.

Pedagogik tashxisda har qanday onlayn kelishmovchilikni avtomatik ravishda kiberbulling deb belgilamaslik kerak. Oddiy bahs bilan muntazam kamsitishni farqlash uchun harakatning mazmuni, davomiyligi, kuchlar nomutanosibligi va jabrlanuvchining holati o‘rganiladi. Biroq jiddiy tahdid yoki shaxsiy tasvirning roziliksiz tarqalishi bir marta sodir bo‘lgan taqdirda ham zudlik bilan xavfsizlik choralarini talab qilishi mumkin. Shu sababli pedagog avval bolalarning bevosita xavfsizligini ta’minlab, keyin voqea tafsilotlarini xolis aniqlashi maqsadga muvofiq. Sinfdagi tarbiyaviy mashg‘ulotlarda muayyan bolaning voqeasi emas, shaxsni oshkor qilmaydigan shartli vaziyatlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Psixologik mexanizmning markazida xavfsiz tinglash, hissiy holatni baholash va individual yordamni rejalashtirish turadi. Maktab psixologi jabrlangan bolaning xavotiri, uyqusi, tengdoshlari bilan munosabati va darsdagi ishtirokiga e’tibor qaratadi. Suhbat maxfiylikka rioya qilingan, lekin xavfsizlik nuqtayi nazaridan zarur hollarda ma’lumot tegishli mutaxassislarga yetkazilishi tushuntirilgan sharoitda o‘tkaziladi. O‘quvchi ayblanmasligi, tahdid yoki zo‘ravonlik alomatlari bo‘lsa, maktabning himoya tartibi darhol ishga tushirilishi lozim. Tajovuzkor xulq ko‘rsatgan bolaga nisbatan esa javobgarlik chorasi bilan birga empatiya, hissiyotlarni boshqarish va nizoni zo‘ravonliksiz hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Profilaktikaning yana bir tarkibi oila, sinf rahbari, psixolog va ma’muriyatning kelishilgan hamkorligidir. Ota-onalarga farzandining raqamli muloqotiga hukm qilmasdan qiziqish, o‘zgarishlarni payqash va yordam so‘rash yo‘llarini bilish tavsiya qilinadi. Maktab esa murojaatni qabul qilish, holatni hujjatlashtirish, himoya choralarini belgilash hamda takrorlanishni kuzatish uchun tushunarli tartib ishlab chiqishi kerak.

Gaffney va hammualliflarning kiberbulling profilaktikasi dasturlariga bag‘ishlangan meta-tahlili maktabdagi tizimli dasturlar tajovuzkor xatti-harakatlar va jabrlanish holatlarini kamaytirish imkoniyatiga ega ekanini ko‘rsatgan [3]. Shu bilan birga, dasturlar ta’siri sharoit va amalga oshirish sifatiga bog‘liq; bitta suhbat yoki taqiqni yetarli chora deb bo‘lmaydi. Hinduja va Patchin tahriridagi qo‘llanma ham maktab jamoasi, ota-onalar va mutaxassislarning hamkorlikdagi javobini muhim deb qaraydi [4]. Taklif etilgan yondashuvda pedagogik qoidalar xavfsiz raqamli xulqni rivojlantirsa, psixologik yordam zarar oqibatlarini yumshatishga xizmat qiladi.

Amaliyotda ushbu tizimni joriy etish o‘qituvchilar uchun qisqa tayyorgarlik mashg‘ulotlarini ham talab qiladi. Masalan, pedagog virtual guruhda tahqirlovchi izohni sezganda kimga va qanday shaklda murojaat qilishni, dalillarni kim ko‘rishi mumkinligini, ota-onalar bilan qanday ehtiyotkor muloqot yuritishni bilishi kerak. Shikoyatlar mavjudligi maktabda muammo ko‘payganini ham, bolalarning yordam so‘rashga ishonchi ortganini ham anglatishi mumkin. Shu bois natijalarni talqin etishda bir nechta ko‘rsatkichni birgalikda tahlil qilish muhim. Shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash esa monitoringning ajralmas sharti bo‘lishi lozim.

Profilaktika samarasini baholashda murojaatlar sonining o‘zi emas, xabar berishga ishonch, takroriy holatlar va o‘quvchilarning xavfsizlik hissi ham hisobga olinishi kerak. Ushbu ko‘rsatkichlarning mahalliy sharoitdagi ahamiyati keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi zarur.

Raqamli ta’lim muhitida kiberbullingning oldini olish uchun raqamli odob qoidalari, amaliy mediasavodxonlik mashqlari, xavfsiz murojaat mexanizmi va individual psixologik yordam o‘zaro bog‘langan tizimda ishlashi lozim. Pedagog o‘quvchilar orasida hurmatga asoslangan muloqotni shakllantiradi, psixolog esa hissiy xavfsizlik va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi. Oila hamkorligi va muntazam monitoring profilaktikani uzluksiz jarayonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kowalski R. M., Giumetti G. W., Schroeder A. N., Lattanner M. R. Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth // Psychological Bulletin. – 2014. – Vol. 140, No. 4. – P. 1073–1137. – DOI: 10.1037/a0035618.
2. UNESCO. Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying. – Paris: UNESCO, 2019. – 70 p.
3. Gaffney H., Farrington D. P., Espelage D. L., Ttofi M. M. Are Cyberbullying Intervention and Prevention Programs Effective? A Systematic and Meta-Analytical Review // Aggression and Violent Behavior. – 2019. – Vol. 45. – P. 134–153. – DOI: 10.1016/j.avb.2018.07.002.
4. Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives / ed. by J. W. Patchin, S. Hinduja. – New York: Routledge, 2012. – 224 p.